

**TURUN
YLIOPISTO**

Himmeli ja aineeton kulttuuriperintö

- Toimijaverkkoteoreettinen tarkastelu

Mira Heikkilä

Kandidaatintutkielma

Kulttuurien tutkimuksen tutkinto-ohjelma, uskontotiede

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos

Humanistinen tiedekunta

Turun yliopisto

Tammikuu 2026

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

Kandidaatintutkielma

Kulttuurien tutkimuksen kandidaatti, kulttuurien tutkimus

Mira Heikkilä

Himmeli ja aineeton kulttuuriperintö : toimijaverkkoteoreettinen tarkastelu

Sivumäärät : 26

Tässä tutkimuksessa tarkastellaan himmeliä tapaustutkimuksen keinoin symbolisaatioon johtavana prosessina. Tutkimus lähestyy himmeliä toimijaverkkoteorian viitekehyksessä avaamalla sen rakentamiseen liittyvää toimijuutta sekä inhimillisten ja ei-inhimillisten toimijoiden välisiä suhteita. Himmeli nähdään aineetonta kulttuuriperintöä heijastavana ja ylläpitävänä harjoituksena, joka toimii symbolina idean (kosmos, harmonia) ja maan (luonto, kulttuuri) välissä. Tutkimuksen tavoitteena on mallintaa symbolin roolia aktiivisena voimana, joka yhdistää nämä kaksi perustavanlaatuisesti eri tavoin toimivaa todellisuuden tasoa. Mallin rakentamista motivoi ajatus ekologisesta eleestä, jota tarkastellaan siemenen kylvämisen ja sitä seuraavan kasvuprosessin kautta. Tutkimus esittää, että symboliset muodot voivat ravita ihmisen luomisvoimaa ja uteliaisuutta sekä tarjota uusia tapoja jäsentää ihmisen ja ympäristön välistä suhdetta.

Avainsanat : himmeli, aineeton kulttuuriperintö, toimijaverkkoteoria, siemen, leipä, fermentaatio, ruisolki

Sisällysluettelo

1 Johdanto	4
1.1 Tutkimuksen aihe ja metodologia	5
1.2 Tutkielman tavoitteet ja tutkimuskysymykset	7
1.3 Aikaisempi tutkimus ja nykypäivän tilanne.....	8
1.3. Teoreettinen viitekehys ja keskeiset käsitteet	9
1.3.1 Toimijaverkkoteoria	10
1.3.2 Aineeton kulttuuriperintö	10
1.3.3 Symboli.....	11
1.4 Aineisto ja menetelmät	12
1.5 Eettiset kysymykset ja paikantaminen	14
2 Aineisto toimijaverkkoteorian valossa	14
2.1 Toimija : siemen.....	15
2.2 Toimija : leipä.....	16
2.3 Toimija : himmeli.....	18
3 Aineellinen ja aineeton	19
3.1 Symboliset muodot.....	20
3.2 Johtopäätökset	22
Lähdeluettelo	25

1 Johdanto

Yleisesti himmelin ajatellaan olevan suomalainen joulukoriste. Usein myös kuulee sanottavan, että himmeliin liittyy uskomuksia, kuten ”mitä isompi himmeli, sen isompi sato” tai merkityksiä pahojen henkien karkoittajana. Mutta tosiasiaa himmelistä on hyvin vähän dokumentoitua tietoa. Sen alkuperää ei tunneta, ja jopa nimestä voi vain päätellä sen periytyvän germaanisten kielten himmel- sanasta, joka tarkoittaa taivasta. Himmelin sanotaan tulleen Suomeen ”Etelä- tai Itä-Euroopasta”. Kun himmelistä etsii tietoja, päätyy helposti askartelu- ja käsityöhyillylle.

Aloitan himmeli-ilmiön tarkkailun ”puhtaalta pöydältä” : ihmettelen kuvassa olevaa himmeliä. Mitä nämä ihmiset tekevät tuon himmelin alla ? Kuvan lähetti minulle eräs japanilainen Instagram-ystäväni, joka tutkii suomalaisia himmeleitä. Olin hänen kanssaan Helsingissä, hänen japanilaisystävänsä himmeli-näyttelyssä, jossa he molemmat hyvin kiihkeästi puolustivat näkökantaansa siitä, että himmeliksi voi kutsua teosta vain jos se täyttää kolme kriteeriä : sen täytyy olla valmistettu ruisoljesta, kudottu puuvillalangalla ja sen täytyy riippua katosta niin, että se liikkuu. Näin kuulin japanilaisilta, jotka vastustavat nykypäivän

suomalaista käytäntöä valmistaa muovipilleistä geometrisia koriste-esineitä ja kutsua niitä himmeleiksi. He näyttävät minulle kuvia japanilaisista traditionaalisista olkitöistä ja tulkitsevat : heille himmeli muistuttaa shintolaisen perinteen ajatuksia luonnon ja ihmisen hengen liitoksista.

Minut myös himmeli vie suoraan niiden filosofisten pohdintojen, niiden näennäisten, vastakohtaisuuksien äärelle, kuten luonto ja mieli, järki ja symboli. Himmelin geometrinen muoto muistuttaa Platonin kuvausta siitä, kuinka ihmiset luovat järjestystä täydellisten geometrinen kappaleiden alla, joiden avulla aistit muuttavat muotoaan ja eidos, idea saa muodon (Kamppinen 1999, 24). Himmeli perinteisesti ripustetaan kattoon niin, että ilmavirta liikuttaa sitä, ja takkatulen ja auringon säteiden osuessa siihen, himmeli loistaa ”kuin kulta” ja heijastaa geometrisia varjoja. Kuvaa katsoessani, mietin kuinka nopeasti kamera oli tallentanut kuvaksi sen valon, jota filosofi oli tavoitellut vuosituhansien ajan. Mutta tunnistammeko me vielä tuon ajattoman etsinnän vai tulkitsemmeko me kuvan himmelin vain menneeksi perinteeksi ?

1.1 Tutkimuksen aihe ja metodologia

Kesällä 2024 ripustin Ilomantsin Parpeinvaaraan omien, himmeli-tekniikkaan perustuvien töideni näyttelyn. Eräänä päivänä näyttelytilaan astui kansainvälinen opiskelijaryhmä ja heidän suomalainen professorinsa. Ulkomaalaiset opiskelijat eivät olleet aikaisemmin nähneet himmeliä, eivätkä tienneet mitään himmeliperinteestä. Aloitin siis merkitysten avaamisen maanviljelystä, ihmisen suhteesta luontoon. Kun siirryin geometriaan, suomalainen professori keskeytti minut ja sanoi oppilailleen ”Niin siis, konkreettisesti suomalaisessa elämässä, himmeli on koriste-esine !

Jäin sanattomaksi. Himmelistähän voi löytää monia, kiinnostavia yksityiskohtia. Esimerkiksi, maanviljelystä lähes käyttämättömäksi jäävä olki on biomateriaalia. Lisäksi himmeliä voisi nykyään kuvata sanalla biomimikria, sillä se jäljittelee luonnon omia muotoja. Himmeli on myös geometriansa ansiosta arkkitehtoninen. Mutta kaiken tämän lisäksi himmeli sijoittuu kahden erilainen maailman välille : se on osa sekä luontoa että ideamaailmaa. Tämä tekee himmelistä symbolin. Kuvana, esineenä ja ilmaisuna symbolinen ilmiö ei ole ainoastaan esitys, joka viittaa erilliseen kohteeseen, vaan sen avulla saamme kosketuksen ”elävään läsnäoloon, ajattelun energiaan” (Cassirer 1996, 25). Symbolinen ilmaisu ei ole pelkkä «

merkki tai allegoria ; sen sisällä on itse asian olemus” (mts.). Mutta miten me ymmärrämmekö nykymaailmassa symbolin sisältyvän luovan voiman ?

Tämä tutkimus sai siis alkunsa dilemmasta, joka nousi esiin näyttelyihini liittyvissä keskusteluissa ja niistä heränneissä pohdinnoissa. Kohtasin usein tulkintoja himmelistä, jotka viittasivat kosmokseen ja harmoniaan. Mutta koska kosmos ja harmonia ovat himmelin ohella myös symbolisia muotoja, kohtaamme tilanteen, jossa symboli alkaa symboloida toista symbolia. Pidän tätä hyvin yleisenä ilmiönä nykymaailmassa, pitkälti siksi, että meillä on taipumus käsitellä symbolia ensisijaisesti representaationa. Tämä taipumus saattaa juontua etnografian historiasta. Etnografit, kohdatessaan samanaikaisesti samankaltaisia ja toisistaan poikkeavia kertomuksia, kokivat tarpeen luoda luokitteluja ja kategorioita. Näistä suullisista kertomuksista muodostettiin systemaattisia typologioita, joissa toistuva kohde merkittiin representaatioksi. Mallin käsite on ollut käytössä ihmistieteissä 1800-luvulta lähtien, vaikkakin luonnontieteiden vaikutuksesta aluksi suosittiin termiä tyyppi (arkkityyppi, satutyyppe). Kertomuksien ja satujen on sittemmin nähty edustavan ideamaailmaa. Luontokokemus ja merkitysten muodostumisprosessi olivat jääneet toisarvoiseen asemaan, ja ajan myötä perinteen käyttämä myyttinen tai taiteellinen ilmaisukieli oli vähitellen muodostunut representatiivisiksi kuviksi. Nykytutkimuksessa merkitysten luomisen ja jakamisen prosessien uusiutuminen on tullut kuitenkin hyvin ajankohtaiseksi kysymykseksi.

Tämän tutkimuksen tarkoituksena on tapaustutkimuksen keinoin kaivaa esiin symbolisaatioon johtava prosessi. Tutkimuksen tavoitteena on mallintaa, millä tavoin idean (kosmos, harmonia) ja maan (luonto, kulttuuri) välille asettuu symboli – aktiivinen voima, joka yhdistää nämä kaksi perustavanlaatuisesti eri tavoin toimivaa todellisuuden tasoa. Mallin rakentamista on motivoinut ajatus orgaanisesta ja ekologisesta eleestä, jossa siemenen kylvämiseen osallistuminen ja sitä seuraava kasvuprosessi ravitsevat ihmisen luomisvoimaa ja uteliaisuutta.

Tätä tutkimusta varten astuin siihen toimijuuteen, joka edellyttää himmelin rakennettamista, ja osallistuin vuoden ajan viljanviljelyyn ja sen ympärillä tapahtuvaan toimintaan. Asuin tuolloin Lounais-Ranskassa, taiteilijaresidenssissä, jossa aloin etsiä mahdollisuutta kylvää karjalaisia, maatiaislajikkeisiin kuuluvia rukiinsiemeniä. Ehdotukseeni vastasivat myöntävästi paikallinen, kahden agronomin yhdistys ja maanviljelijäpariskunta, jotka tarjosivat palstan kylvöä varten. Tein tämän työn palkkatyöni ohella, ilman rahoitusta ja ilman ennakkokokemusta kylvämisestä.

Tämä viljely kehysti myös Ilomantsin Parppeinvaaraan käynnistämäni tapahtumaa. Ensimmäisen olkitöideni näyttely jäi koko talvikaudeksi Parppeinvaaran runotupaan, ja talven 2024–2025 aikana ideoimme yhdessä elokuulle 2025 tapahtuman, jossa museosakävijöille tarjottiin mahdollisuus rakentaa himmeleitä ja piirtää geometriaa runotuvassa, jossa kantele etsi säveliä ja runonlaulaja sanojen rytmiä. Oljen, kanteleen ja sanan avulla, etsimme luomisen kokemusta. Tämä tapahtuma oli Unescon aineettomalle kulttuuriperinnölle Parppeinvaaraan myöntämän kunnianosoituksen (Intangible Cultural Heritage Label) ympärille kehitettyä toimintaa. Sanan luominen- nimellä kulkenut tapahtuma perustui laadulliseen paikkasidonnaiseen taidetyöpajaan, jossa sovellettiin multimodaalisia ja multisensorisia metodeja museossa kävijöiden tarkoitukseen. Tapahtuma tutki millä tavalla ensinnäkin tilan laajempaa kokemista ja toiseksi osallistuvaa ja metodista prosessia voidaan käyttää museotilan rakentamisessa hyväksi.

Viljanviljelyyn osallistuminen niin kuin näyttelyn ja tapahtuman kehittäminen ovat olleet osa tutkimukseni metodologista suunnittelua. Aineistoni luon kiinnittymällä tekemiseen : oli se sitten maanmuokaamista, siementen kasvun valvomista tai luomisprosessiin sitoutumista, kaikki nämä toiminnot pitävät sisällään täydellisen osallistumisen, kehon ja eleen.

Tutkimuksessani käyn ensiksi läpi tutkimuksen teoreettisen kentän ja sen keskeiset käsitteet. Sen jälkeen siirryn syventämään tutkimuksen teoriaa eli toimijaverkkoteoriaa, joka myös on toiminut tämän tutkimuksen aineiston keruun metodina.

1.2 Tutkielman tavoitteet ja tutkimuskysymykset

Tutkimukseni tavoitteena ei ole avata himmelin historiaa kulttuuriperintöömme kuuluvana esineenä. Ensinnäkin himmelin historiaa ei ole juurikaan dokumentoitu, mutta ensisijaisesti himmelissä itseäni kiinnostaa hyvin yksinkertainen asia : himmeli on osa ekokulttuuria, jossa kulttuuri on sidoksissa luontoon. Perinteisesti oljet kerättiin vuodenkierron säätelemänä ja himmelejä tehtiin osana kulttuurista muistia. Modernin elämäntavan mukana himmelin rakentaminen ja sen merkitys kuitenkin katosivat, samaan tapaan kuin muisti luontokokemuksesta kasvavasta kulttuurista.

Pyrin tässä tutkimuksessa kehittämään mallin, jonka avulla voidaan tarkastella, kuinka symboliin – tässä tapauksessa himmelin valmistukseen- johtavasta luontokokemuksesta voi rakentaa ekologinen ele, johon sekä yksilö tai yhteisö voi osallistua. Malli-ajatuksella

tarkoitin tietyn monitahoisen asian esilletuomista niin, että ilmiöön vaikuttavia aineellisia ja aineettomia tekijöitä voidaan systemaattisesti havainnoida ja teorian avulla eritellä. Tämän tutkimuksen ensisijaisena tarkoituksena on tuoda esille ne peruselementit, jotka mahdollistavat luontokokemuksen ja siitä seuraavan symbolin luomisprosessin pedagogisena välineenä. Voimmeko ajatella, että osallistumalla tällaiseen ekologiseen eleeseen, ihmisen symbolin muodostumisprosessia voisi harjoittaa, niin, että tämä prosessi ei kiinnity yksilökokemuksen tasolle vaan rakentuu tietynlaiseksi sosiaalisesti ympäristöksi? Tällöin luonnon ja ihmisen välinen vuorovaikutus hahmottuisi ensimmäiseksi, primaariksi elementiksi, josta symbolit, assosiaatiot ja ajattelu syntyvät ja kehittyvät.

On tärkeää korostaa, että tässä tutkimuksessa symbolia ei käsitellä mallina tai tyyppinä. Lähtökohtana on ajatus, että symbolinmuodostusprosessi ei ole vain kertomusten ja satujen varassa, vaan taiteellisen, tieteellisen ja myyttisen kielen merkitykset tulee olla keskenään tasa-arvoisessa ja vuorovaikutuksellisessa suhteessa, jotta symboli säilyy elävänä ja merkityksellisesti toimivana. Tätä tarkoitusta varten, olen kehittänyt tutkimuksen yhteydessä ensimmäisen mallin, joka kokoaa yhteen symbolin muodostumiselle keskeiset peruselementit. Mitkä ovat siis nuo elementit?

Tutkimuskysymykseni on :

1. Mitä aineellista ja aineetonta toimijuutta kuuluu himmelin rakentamiseen?

1.3 Aikaisempi tutkimus ja nykypäivän tilanne

Kun aloin kartoittaa himmelistä tehtyä tutkimusta, minulle vastattiin SKS : n kirjastosta sähköpostilla selkeästi, että ”Himmeleistä ei valitettavasti ole kovin kattavaa suomalaista tutkimusta. Lähinnä löytyy verrattain vanhoja, lyhyitä artikkeleja tai lukuja kirjoissa, ei kokonaisia kirjoja (paitsi liittyen himmelin valmistukseen).” Himmelistä on mainintoja perinteiseen jouluun liittyvissä kuvailuissa. Toisenlainen himmeli-nimellä tunnettu koriste on häätilan koristeena käytetty häälakana, himmeli eli morsiustaivas/morsiantaivas. Himmeliä on myös kutsuttu olkikruunuksi. Nämä tulkinnat ovat kirjoista, jotka on kirjoitettu 1970-1980 luvuilla.

2000-luvun aikana, aika tasaisesti, melkein vuosittain, on löydettävissä himmelin rakentamiseen liittyviä artikkeleita. Kotiliedestä, Emäntälehdessä, Martta-yhdistyksen

äänenkannattajasta, voi löytää opetusta himmeleiden valmistamiseen. Perinnettä ylläpitänyttä julkaisua, Seinäjoen kalevalaisten naisten himmelikirjaa (1982) ei enää saa helposti käsiinsä, mutta viimeisen kymmenen vuoden aikana on ilmestynyt uusia himmelin rakentamista käsitteleviä kirjoja. Esimerkkeinä voidaan mainita Eija Kosken, Pirkko Kuuselan ja Pirjo Väsäsen julkaisut. Kaikki heistä ovat kokeneita himmelintekijöitä.

Perinteen harjoittaminen edellyttää kuitenkin usein alkuvaiheessa henkilön, joka opettaa rakentamiseen vaadittavat eleet sekä geometrian hahmottamisen. Yksityiset henkilöt ovat vielä tänäänkin keskeisiä perinteen ylläpitäjiä ja uudistajia. Heidän työhönsä kuuluu perinteisten olkihimmelioiden opettaminen, mutta samalla he myös uudistavat perinnettä. Osa tekijöistä ottaa käyttöön uusia materiaaleja, kuten muovi- ja lasipillejä, ja näin näkevät himmelin osana nykykäsityötä ja muotoilua (Raahen Taitopaja, Tuija Rajamäki). Toisaalta on tekijöitä, joille viljely on olennainen osa himmelin rakentamista (Ekoart, Eija Koski) tai maanviljelijöiden kanssa yhteistyötä tekeviä himmelin rakentajia, joiden opetuksessa käytetään itsekeräämiä, maatiaislajikkeiden olkia (Himmeliart, Riitta Koistinen) Nykypäivän tekijöiden himmelit päätyvät näyttelyihin, museoihin, kirkkoihin ja taidekeskuksiin sekä yksityisiin tiloihin.

Taiteilija-tutkija Maria Huhmarniemi käyttää himmelitekniikkaa taideproduktioissaan. Hän on myös osallistunut hiljattain julkaistuun käsikirjan julkaisemiseen, jossa himmeli on yksi tekniikka ekologisten ryhmätyötaitojen kehittämisessä (Hernandez Cervantez ym, 2025) Hän edustaa taideperustaista toimintatutkimusta, jossa taidetta käytetään yhteiskunnalliseen osallistumiseen sekä opetuskäytäntöjen kehittämiseen (esim. Jokela and Huhmarniemi, 2019 ; ja Oinas & Huhmarniemi, 2025) Näissä tutkimuksissa taide on väline, joka kehittää luomisprosessien demokratisointia ja ihmisten ja ympäristön välistä suhdetta. Itse olen päätenyt käyttämään himmeliä samaan tapaan pedagogisena välineenä havainnollistamaan luomisprosessia.

1.3. Teorettinen viitekehys ja keskeiset käsitteet

Tutkimalla himmelin valmistamista edellyttävää toimijuutta jäsenän himmelin analyttiseksi välineeksi, jonka avulla voidaan tavoittaa symbolisten muotojen syntyä ja merkitysten välittymistä. Osana tutkimusasetelmaa olen vuoden ajan ollut mukana himmelin rakentamista edeltävässä toimijuudessa, jota tarkastelen symbolin kehkeytymisen (becoming) näkökulmasta. Tutkimuksen kohteena on, miten tämä toimijuus osallistuu symbolin materiaalis-kokemuksellisen muodostumisen prosessiin. Täten malli rakennetaan välittäjäksi teoreettisen kentän ja tutkittavan ilmiön välille.

1.3.1 Toimijaverkkoteoria

Tutkimukseni teoreettisena viitekehyksenä toimii toimijaverkkoteoria (eng. actor-network-theory ; myös ANT), jota kehitettiin aluksi tieteen- ja teknologiantutkimuksessa. Yhtenä sen merkittävimpana kehittäjänä pidetty Bruno Latour (1947–2022) korostaa sitä, kuinka ihmisten väliset asiat, jotka voisi luokitella ”sosiaalisiksi” ovat verkostojen (networks) ja assosiaatioiden vaikutuksia, eivät niiden syitä (Latour 2005, 5). Hänen mukaansa käyttäytymistä ei voi selittää yhteiskunnalla, vaan päinvastoin ihmisten ja ei-ihmisten, asioiden ja objektien välinen assosiaatioiden verkosto on se mitä myöhemmin kutsumme yhteiskunnaksi. Verkosto on toimijaverkkoteoriassa käsite, jossa myös neulat, langat ja solmujentekotaito osallistuvat sosiaalisen muodostumiseen. Esimerkiksi ilman lautasia, ruokailuvälineitä ja tuoleja, yhdessä jaettu ateria tapahtuisi ihan erilaisessa sosiaalisessa tilanteessa.

Tässä verkostossa myös tutkijalla on oma paikkansa, ja tutkija pystyy tarkastelemaan toimijaa itsessään. Verkoston kaikki toimijat pitääkin Latourin mukaan nähdä aktiivisina välittäjinä, eikä vain välikäsinä (Latour 2005, 131).

Yleisen käsityksen mukaan ihmiset toimivat jo muodostetuissa sosiaalisissa ympäristöissä. Tätä käsitystä laajentamaan toimijaverkkoteoria on tuonut sosiaalisen piiriin myös ne ei-inhimilliset välineet, joiden avulla yksilöt luovat ja muokkaavat sosiaalisia verkostoja. Täten sosiaaliset verkostot pitävät sisällään yksilöllistä toimijuutta, mutta myös edellyttävät sitä, sillä kaikki rakenteet, ideoista rakentuneet muodot, joiden joukossa elämme, ovat syntyneet yksilötasolla eivät kollektiivisesta toiminnasta. Sosiaalinen, ei ainoastaan sen aineisto, vaan myös koko yleinen suunnitelma ja yksityiskohtaiset luonnokset palautuvat aina takaisin yksilökokemukseen. (Latour 2005, 15) Yksilö käyttää välineitä symbolisesti yhdistämään erilaisia assosiaatioita. Täten yksilölle työvälineet muodostuvat symboliseksi assosiaatioverkostoksi, joka pitää sisällään aineellista ja aineetonta toimijuutta ja jonka seurauksena sosiaalinen muodostuu ja uusiutuu.

1.3.2 Aineeton kulttuuriperintö

Tutkimukseni keskeisiin käsitteisiin kuuluu aineeton kulttuuriperintö. Määrittelen sen Unescon kansainväliseen politiikkaan ja kielenkäyttöön liittyen ylijärjestykseksi toiminnaksi (Mäkelä ja Valo 2025, 4). Aineeton kulttuuriperinne (AKP)- käsite on syntynyt samaan tapaan kuin sen ensimmäinen versio, kulttuuriperinne : YK : n kasvatus-, tiede- ja kulttuurijärjestön

Unesco laati yleissopimuksen, joka pyrkii kunnianaosoituksellaan (Label) suojelemaan kulttuuriperintöä (1973 lähtien) ja aineetonta kulttuuriperintöä (vuodesta 2003 lähtien, Suomessa ratifioitu vuonna 2013). Suomalaisessa tutkimuksessa korostetaan, että” aineetonta kulttuuriperintöä ei ymmärretä mihinkään ilmiöön sisäsyntyisesti liittyvänä ominaisuutena, vaan nimeämisen prosessina, jossa aineeton ja aineellinen limittyvät toisiinsa ja toimivat vuorovaikutuksessa” (Mäkelä ja Valo 2025, 18 ; esim. Harrison 2010, 9-13). Unescon toiminnassa AKP : n käsite pitää sisällään” materiaaleissa toistuvaa ihmisten ja kulttuurien yhteyttä ja jaettua kulttuurista toimintaa”, jota” alleviivaavat sanat yleismaailmallinen, yhteinen ja ihmiskunta” (Mäkelä ja Valo 2025, 19).

Kulttuuripolitiikan käyttämä käsitteistö on jatkuvasti analyysin kohteena, ja sen ongelma on tunnistettu : esimerkiksi Kari Palonen on todennut, että” Suomen kielen perinnesanasto (tuohivirsukieli) tai tekninen uudissanasto (brittienglanti) eivät ole merkittäviä poliittiselle sanastolle” (Palonen 2003, 517 ; Mäkelä ja Valo 2025, 318). Suomessa käytetään tänään perinteiset käsityötaidot-käsitettä vastaamaan englanninkielen *traditional craftsmanship* (Mäkelä ja Valo 2025, 317). Suomessa käsityöhön liittyvän käsitteistön perinteet rakennettiin 1800-luvulla, jolloin vielä käsiteollisuutta harrastettiin maaseudulla, ja siitä kehittyntä, arvostetumpaa muotoa käsityötä, kaupungeissa. Sosiaalisesti ja kulttuurisesti arvokkaammalla sijalla oli ilman muuta kaupunkien kiltakäsityöpiirissä miesten tekemä käsityö, kun taas arvoasteikon matalaan päätyyn sijoittui esimerkiksi naimattomana ikänaisten kehruutyö (Mäkelä ja Valo 2025, 322 ; Vainio-Korhonen 1998). Mutta näistä käsitteistä on silti vielä vaikea ymmärtää sitä, mikä on aineeton kulttuuriperinne.

Tässä tutkimuksessa käsittelen aineetonta kulttuuriperintöä toimijaverkkoteorian viitekehyksessä : painottaen symbolinkäytön ja merkityksellistämisen roolia osana toimijaverkkoja. Lähestyn aineetonta kulttuuriperintöä verkostona, jossa aineelliset objektit, käytännöt ja taide osallistuvat aktiivisesti kulttuurin merkitysten rakentumiseen ja ylläpitoon. Näin tutkimus pyrkii osoittamaan, miten symboliset merkitykset eivät ole toimijaverkkojen ulkopuolisia tulkintakerroksia, vaan keskeisiä verkostojen toimivuuden kannattajia. Samalla ne muodostavat olennaisen osan yksilön kokemuksellista kiinnittymistä elämänrytmeihin.

1.3.3 Symboli

Symboli tulee kreikan sanasta *symbolum*, jonka yleisin käänös on ollut merkki tai tunnus. Tässä määrittelyssä korostuu lopputulos, eli tuotettu symbolinen kuva tai asia. Tässä tutkimuksessa haen kuitenkin niitä tekijöitä, jotka tekevät symbolista ”elävän voiman” :

tutkimukseni lähtökohta on, että symboli muodostuu elämän luovan kokemuksen ja älyllisyyden eli tiedon väliseksi energiaksi (kreikaksi, *energeia*). Kognitiotieteen edistäjinä tunnetuiksi tulleet Varela, Thomson ja Roch käyttävät kirjassaan *Embodied mind* sanaa ”*embodiment*”, jonka he määrittävät tarkoittavan kehämäistä liikettä tiedon ja kokemuksen välillä : ”sekä kehon elettyä, koettua rakennetta, että kehon kognitiivisten mekanismien kontekstia tai toimintaympäristöä” (Varela, Thomson, Roch 1991, 2). Tämä määritelmä ei ole vain filosofinen, vaan kyseisen kehämäisen liikkeen muodostuminen etsii ”merkityksellistä eletyn inhimillisen kokemuksen ja kognition välistä dialogia”(mt.). Ymmärrän symbolin samaan tapaan kahden luonteeltaan erilaisen, usein sovittamattoman, asian välittäjänä.

Ernst Cassirer (1874–1945) kirjassaan *The Philosophy of Symbolic Forms* kuvaa kuinka symboliset muodot vastaavat siihen sisäsyntyiseen ongelmaan, joka ihmisessä muodostuu hengen älyllisen puolen vaikutuksesta. Vaikka älyllisyys kykynä analysoida, päättää ja päämäärähakuisen tahdon alkuperänä on ‘kulttuurin’ luoja, sama hengen älyllinen puoli erottaa ja eristää ihmisen elämän luovasta voimasta. Ihmisen kognitio luo itsenäisen, yksilöllisen ‘minän’ tai ‘persoonan’. Toisaalta on siis älyllisyyden predikatiivinen, laskelmoivan ajattelun ylivoima ja toisaalta elämän alistaminen sen myötä käsitteiden ikeen alle. (Cassirer 1996, 24-25.)

Älyllisten muotojen taustalla on kuitenkin olemukseton maailma. Kun älyllisyys irrotetaan elämän luomisprosesseista, se näyttäytyy paitsi ”toisena” ja periaatteessa ”transsendenttina” myös luonteeltaan negatiivisena sille kokemukselle elämästä, joka on perustavanlaatuisesti avointa ja luovaa. Tämä kokemus jää kuitenkin usein kielen ulkopuolelle, sanallistamattomaksi. Olemisen luonne on a priorista, mutta tietoisuus älyn ja elämän keskinäisesti poissulkevasta suhteesta jättää ihmisen sisäiseen ristiriitaan. (Cassirer 1996, 46–47.) Tämä tarkoittaa, että kognitio, niin kauan kuin se pysyy eristyneenä itseensä, jää vangiksi arkiseen maailmankuvaan, niin sanottuun ”terveeseen järkeen”, jossa subjektit ja objektit, hyödyllinen ja merkityksetön, pyhä ja profaani on jyrkästi erotettu toisistaan (Eilenberger 2019, 308). Juuri tätä tilannetta korjaamaan symboliset muodot syntyvät ihmisen toiminnassa. Symbolinmuodostus on luomisprosessiin osallistumista, ja tässä tutkimuksessa himmelin rakentaminen toimii mallina hengen älyllisen puolen ja elämän luovan kokemuksen liitosta.

1.4 Aineisto ja menetelmät

Tutkimus toteutetaan autoetnografista ja reflektiivista kirjoittamista, taiteen luomista,” kädet mullassa”- kaltaista tekemistä ja teoreettista tarkastelua, lähilukua, yhdistämällä. Oma

toimijuuteni on aineistonmuodostuksen lähtökohta. Kyseisessä lähestymistavassa tieto ei synny objektiivisena havaintona ulkoisesta todellisuudesta, vaan se muodostuu yksilön aktiivisen toiminnan ja subjektiivisen kokemuksen kautta. Määrittelen kokemuksen tutkimuksessani fenomenologian mukaan siten, että kokemus on kehollisesti muodostunutta tietoa maailmasta ja se on henkilökohtaisesti elettyä (Rinne ja Olsson 2020, 313). Toimijuus on näin ollen sekä tiedon tuottamista, että sen jatkuvaa uudelleenkuomista (Mies ja Shiva 1993).

Tutkimukseni on fenomenologis-hermeneuttinen ja kuuluu kulttuurin tutkimusalan laadulliseen tutkimuskenttään, jossa usein tutkimusta kutovat yhteen teorian ja aineiston vuorovaikutus. Deduktiivinen eli teorialähtöinen analyysi alkaa olemassa olevasta teoreettisesta viitekehystä, ja aineistosta etsitään siihen liittyviä elementtejä. Induktiivinen eli aineistolähtöinen analyysi puolestaan rakentaa analyysikehikon aineistosta itsestään nousevien teemojen ja havaintojen pohjalta, ja vasta sen jälkeen pyritään sovittamaan teoreettisia näkökulmia näihin löydöksiin. (Hsieh ja Shannon 2005 ; Elo ja Kyngäs 2008) Monesti tosin, kuten tässä tutkimuksessa, tutkimus sijoittuu näiden kahden välimaille. Tätä kutsutaan nimellä abduktiivinen tutkimus (Tavory ja Timmermans 2014).

Karjalainen konteksti toimii tämän tutkimuksen menetelmällisenä välineenä : ” Karjala” ymmärretään mielensisäisenä representaationa, jonka olemme perineet (Lukkarinen, Waeneberg 2004). Meillä kaikilla on mielikuva mustavalkoisesta maailmasta, hirsirakennuksista, joiden kestävydestä seuraavaan talveen ei ole varmuutta, suomalaisuuden juurista. Nämä kuvat tulevat 1900-luvun molemmin puolin vaikuttaneen romanttisenationalistisen liikkeen meille välittäneestä kuvastosta. Todellisuudessa kuitenkin harva tietää miten tänään Ilomantsissa eletään, tai sitä, että se on maantieteellisesti Euroopan itäisin kaupunki. ”Karjalan kuvat” muodostavat ympäristön ja konkretisoivat olennaisen : analyysini taustaksi piirtyy eksistentiaalinen haavoittuvuus, epävarmuus ja rajallisuus. Juuri tähän kokemukselliseen ”pimeyteen” tutkimukseni himmelistä kiinnittyy, ja josta etsin symbolin paikantamista. Rituaalitutkija Ronald L. Grimes kirjoittaa, että ”menetelmäksi operationalisoitunut teoria on suoritettu teko, joka tapahtuu tietyssä ympäristössä ja tietyllä näyttämöllä”. Ja jatkaa, että ”kuten Apachet sanovat ”Viisaus istuu paikoissa ; olisi viisasta noudattaa menetelmää ja muotoilla teorioita ikään kuin sillä paikalla, jossa teemme niin, olisi merkitystä”. (Grimes 2014, 673) Olen käyttänyt tätä metodologiana ja elänyt karjalaisuuden tilallisena ilmapiirinä ja sijoittanut siihen toimijuuden, joka on ympäröinyt himmelin rakentamisen kokemuksen materialisointia näyttelyksi ja tapahtumaksi.

1.5 Eettiset kysymykset ja paikantaminen

Kun aloitin himmeliä rakentamisen, koin, että geometriset muodot loivat itsessäni järjestystä. Koin materiaalin, oljen värin ja sen metallisen äänen, joka syntyy, kun oljet koskettavat toisiaan, sekä sen valovoimaisuuden kauneuden : nämä kaikki koskettivat syvästi itseäni. Himmeli alkoi elää hyvin nopeasti ikään kuin vieden minua mukanaan : niitä rakentaessani, en pysähtynyt perinteiseen kahdeksantasokkaaseen vaan aloin käyttää kaikkia monitasokkaisia muotoja. Samaan aikaan kun loin uusia muotoja himmeleihin, aloin nähdä geometriaa kaikkialla. En nähnyt esimerkiksi enää kirkkoa rakennuksena, vaan havainnoin sen rakentamiseen käytettyjen muotojen geometriset laskelmat. Himmelin rakentaminen kokemuksena näyttäytyi alusta lähtien harmonisaatioprosessilta.

Tämä prosessi, jossa luominen on tapa luoda järjestystä, on vaikuttanut siihen näkemykseen, joka itselläni on symbolisen muotojen syntymisestä. Niin kuin aikaisemmin määritin, näen symbolin luomisvoiman ylläpitävän dialogia kognition ja kokemuksen välisellä taistelutantereella.

Kun ideoin himmeliä rakentamista ja runonlaulua yhdistävää tapahtumaa Ilomantsiin, olin tässä toimivuudessa taiteilijan roolissa. Kokosin kenttäpäiväkirjaa, mutta sain selville vasta tapahtuman jälkeen, että voisin tehdä aiheesta tutkimuksen. Taiteilijana kentällä- tilanne on herättänyt eettisiä kysymyksiä ja olemme puhuneet niistä Ilomantsin museon henkilökunnan kanssa. Olen näyttänyt heille aineiston keruuseen liittyvät yksityiskohdat ja tulkinnat, ja pyytänyt heidän hyväksyntänsä ennen tämän tutkimuksen julkaisua.

2 Aineisto toimijaverkkoteorian valossa

Keräsin tutkimukseni aineiston syyskuun 2024 ja elokuun 2025 välisenä aikana. Käsittelen kyseessä olevan aineiston erittelemällä kolme erilaista fyysistä, aineellista toimijaa. Niistä ensimmäinen on siemen, ja sen kylvöön liittyvät eleet, kylvön suunnittelu ja kasvusta huolehtiminen. Toinen toimija on leipä ja sen leipomiseen liittyvä fermentaatio. Kolmas toimija on himmeli, ja siihen sisältyvä symbolinmuodostus. Aineistosta esiintulevat aineettomat toimijat käsittelen tutkimuksen kolmannessa vaiheessa.

2.1 Toimija : siemen

Hanke alkoi syyskuussa 2024 siementen keruulla. Yhdistyksellä (tästä eteenpäin kutsun heitä nimellä Métis), jonka kanssa aloitin viljelyn, oli jo entuudestaan pieniä määriä erilaisia viljalajikkeita, jotka olivat peräisin paitsi Ranskasta myös muualta Euroopasta. Tätä *Eurooppalaista kokoelmaa* (nimike, jonka viimein kokoelmalle annoimme) rikastuttamaan tilasimme siemen näytteitä (noin 10 g) NordGeniltä, norjalaiselta, geenivarojen suojeluun erikoistuneelta organisaatiolta. NordGen (Nordic Genetic Resource Center) on Pohjoismaiden yhteinen geenipankki ja osaamiskeskus, jonka tehtävänä on säilyttää ja edistää kasvien, kotieläinten ja metsäpuiden geenivarojen kestäväää käyttöä Pohjoismaissa. Se ylläpitää suurta siemenpankkia ja toimii tietokeskuksena, joka auttaa sopeuttamaan maataloutta ja metsätaloutta ilmastonmuutokseen ja varmistamaan tulevaisuuden ruokaturvallisuuden. Tämä siementen tilaaminen oli meille mahdollista TIRPAA-sopimuksen avulla : sopimus hyväksyttiin YK : n elintarvike- ja maatalousjärjestössä vuonna 2001 ja se tuli voimaan vuonna 2004. Tämä kansainvälinen sopimus koskee ensinnäkin elintarvikkeiden ja maatalouden kasvien perintöaineuksen moninaisuuden suojelua, mutta se myös perustuu ajatukseen, joka puoltaa keskinäistä pääsy- ja hyötyjakojärjestelmää (multilateral system, MLS). Kaikki tilaamamme, yhteensä kuudenkymmenen maatiaislajikkeen siemenet olivat kaikki peräisin eri puolilta Eurooppaa. Niiden joukossa oli myös viisi karjalaista perinnelajiketta, jotka muodostivat viljelyn erityisen painopisteen.

Seuraavaksi teimme suunnitelman siitä miten viljelimme kokoamamme siemenet. Piirsimme kartan, johon merkitsimme eri siemenlajien nimet, maat, josta ne oli kerätty ja koodit, josta ne löytyisivät myöhemmin arkistoista. Seurasimme karttaa siementen kylvön ja koko kasvukauden aikana.

Kylvö tehtiin marraskuussa, mikä on perinteinen ajankohta Lounais-Ranskan, Lot-et-Garonnen jokien suisto-alueella. Yhteistyöviljelijä oli valmistanut pellon, muokannut maan ja aloittanut sen jakamisen pieniin, 1–5 neliömetrin kokoiisiin lohkoihin, mikä mahdollisti kaikkien kuudenkymmenen lajikkeen istuttamisen erillisille palstoille. Jokainen lohko kylvettiin käsin : urat avattiin työkalulla, ja siemenet tiputettiin noin kahden senttimetrin välein. Kymmenen osallistujaa työskenteli klo 8–12, ja koko kylvö saatiin tehtyä neljässä tunnissa. Seuraavien päivien sääolosuhteet olivat suotuisat – sadetta tihkui maltillisesti, ja seuraavat viikot olivat tasapainoiset kosteuden ja lämpötilan suhteen. Talven aikana hidas kasvu edellytti ylläpitoa. Rikkaruohojen kitkentä tehtiin kahdessa vaiheessa : maaliskuussa ja toukokuussa.

Muutaman kuukauden ajan säätiedotukset olivat tärkeä tiedonlähde ja seurasimme viikottain sitä miten siemenet alkavat itää. Toinen keskeinen huolenaihe liittyi eläimiin. Maanviljelystä oppii sen, että reviiiriään pitää osata puolustaa. Tämä tarkoittaa sähköistettyjä aitoja, joihin esimerkiksi siilit välillä joutuvat. Vaarana on, että eläimet tulevat joko syömään tai tallomaan itämisvaiheessa olevat siemenet. Kyseessä oleva kokoelma sitoutui viljelyyn, jossa ei käytetä vasta-ainemyrkkijä. Mutta jollain keinoin oli saatava villisiat ymmärtämään, että heidän on pysyttävä loitolla. Luonnon armoilla oleminen on viljelijän toimijuuteen ensisijaisesti sitoutuva realiteetti, jota kannattelemaan on kehitettävä toimiva filosofia ja kestävä psykologia ; samaan aikaan kun odottaa uutta teknologiaa, joka mahdollistaisi yhdessä elämisen ilman väkivaltaa.

Kenttätyömerkintöjä :

” Oion selkääni ja katson, että olen sulkenut hyvin rivit, joihin olin upottanut siemenet yksi toisensa jälkeen. Neljän tunnin ajan olin tehnyt yhtä ja samaa liikerataa, siemen siemeneeltä sulkenut ne mullan alle. Huomaan, että muut ovat vielä kumartuneina omille palstoilleen, paitsi vieressäni istuva nuori 17-vuotias tyttö. Hän pitää puhelinta kädessään pitkällä tekokynsillään ja katsoo intensiivisesti ruutua. Ihailen luonnon kauneutta, ja sanon tytölle, että katso noita luonnon värejä : sinun ympärilläsi kaikki tuo vihreys, ja yhtäkkiä joidenkin lehtien päät ovatkin punaisia. Tyttö nostaa päätään vain hieman ja tokaisee lakonisesti” Värit, jotka me havaitsemme, ovat vain muutoksia valon taajuudessa ja voimakkuudessa”. Hän ei odota keskustelua, ja kääntyy takaisin puhelimensa puoleen. Minulla oli kokemus ja hänellä tieto. Tytön lausahduksen jälkeen yritän viedä itseni takaisin kokemuksen pariin siinä enää onnistumatta. Jotenkin tieto aina hylkii kokemusta.”

2.2 Toimija : leipä

28.–30. Maaliskuuta 2025 järjestetty hiivajuurileipään keskittynyt koulutus tapahtui paikallisessa leipomossa. Osallistujia oli kymmenkunta, alan ammattilaista, jotka kaikki halusivat siirtyä teollisesta hiivasta juurihiiivan käyttöön. Teollisen hiivan valmistus oli alkanut 1800-luvun puolivälissä, ja ennen sitä leipää leivottiin fermentaation avulla. Tämä tarkoittaa, että pieni määrä jauhoja sekoitetaan veteen, ja tämän seoksen annetaan seistä huoneenlämmössä : hapanjuurileivän mikrobit muokkaavat leivän raaka-aineita kasvaessaan eli fermentoinnin aikana (Tattari ja Misikangas 2023). Kurssilla vertailtiin erilaisia fermentointimenetelmiä, joista lyhyempi, suora fermentointi, kesti seitsemän tuntia ja toinen, pitkä fermentointi, 18 tuntia. Yhteensä tuotettiin noin 80 leipää, mikä mahdollisti laajan vertailukentän.

Koulutuksen erityispiirre oli leivontataidon ja tieteellisen tiedon yhdistäminen : siementen mikroskooppinen tarkastelu, happamuuden ja mikrobien entsyymien vaikutus, gluteenin rooli taikinan kimmoisuudessa sekä historiallinen katsaus leivänleivonnan alkuperään, joka edeltää järjestäytyneen maanviljelyn syntyä useilla vuosituhansilla. Arkeologit olivat löytäneet todisteita fermentaation käytöstä 14 000 vuotta vanhoista kaivauskohteista. (Arranz-Otaegui ym. 2018)

Jokainen osallistuja sai 100-sivuisen oppimateriaalin, jonka havainnollistavat kuvat ja taulukot helpottivat leivonnan prosessien ymmärtämistä. Oppiminen ei siis rajoittunut pelkkien liikkeiden ja reseptien toistamiseen, vaan työpajan metodologia mahdollisti leivonnan biokemiallisten tapahtumien ymmärtämiseen sen kaikissa vaiheissa.

Kun yön yli kohonnut leipä oli valmis, leipoja avaa uunin. Uuni on pyöreä, puilla lämmitettävä ja rakennettu seinään : takahuoneesta uuniin lisätään puut ja uunin etupuolella on leipomo, josta me työnsimme puulastalla kohonneet taikinat uuniin. Uunissa on kaksi ”hyllyä” ja hyllyt pyöreitä niin kuin uuni, niin että niitä täyttäessä, hyllyä voi pyörittää. Saimme rytmistä kiinni nopeasti, yksi otti leivän ja antoi sen seuraavalle, joka laittoi leivän puiselle leipälastalle, jonka avulla leipoja sitten siirsi leivän kypsymään uunin perukoille. Uunin täyttäminen kesti melkein tunnin. Liikkeemme ovat monotonista ja jatkuvaa, jopa rituaalista : uunin avautumisesta ja sulkeutumisesta muodostuva metallinen ääni rytmitti meidät ylikeholliseen kokemukseen. Samaan tapaan, leipien poisotto uunista kesti yli tunnin. Menimme jälleen kokemukseen, jossa tekemisestä tulee tietämistä : käsistä ja koko ruumiista tulee aistien kautta tiedonmuodostuksen välineitä.

Kun kaikki leivät olivat jäähtyneet, aloitimme maistelun. Saamme paperin, johon vastaamme kysymyksiin, koskien erilaisilla jauhoilla ja fermentaatiolla tehtyjen leipien havaittavissa olevia eroja. Kaikki käyttämämme jauhot olivat maatiaislajikkeita, ja usein myös pyörökivellä hienonnettuja. Käytimme kaikkia aistejamme erojen tunnistamiseen : tunnustelimme leivän kuorta, haistoimme onko glukoosi karamellisoitunut ja vertailimme erikokoisia kuplia, joita leipiin oli muodostunut riippuen niistä prosesseista, joita ne olivat läpikäyneet.

Kenttätyömerkintöjä : ”Olen yllättynyt siitä kuinka epäselvä tuo leipään liittyvä sanasto on. Gluteiini on esimerkiksi sana, jota käytetään viittaamaan kahta täysin eri asiaa ; gluteiiniverkostoa, joka tekee leivän hankalaksi ihmisen ruuansulatukselle ; ja gluteiiniproteiinit, jotka ovat ongelma keliakia sairaudesta kärsiville. Olen nyt vuoden ajan syönyt vain hiivajuuren tehtyä leipää ja tunnistan elimistössäni huomattavan eron sen ja

teolliseen hiivaan leivotun leivän välillä. Mutta tämä jää yksilötasolle. Tutkimusta fermentaation hyödyistä on tehty ranskaksi, mutta Suomessa, luulen, se on jäänyt ”kansanuskoksi”. Kysellessäni asiasta alalla toimivilta tekijöiltä minulle vastattiin, että ”Suomessa on perinteisesti syöty hapanjuurella leivottua ruisleipää. Siinä hajoitettiin fytiinihapot kun taikina laitettiin likoon edellinen yö. Silloinhan ne muuttuvat fytaaseiksi, ja silloin kaikki ravinteet ovat saatavissa suolistomme bakteereille ruuaksi.” Tämä on se tietopuoli. Kokemus riippuu yksilön omasta mielenkiinnosta kysymykseen siitä, millainen tuo ”jokapäiväinen leipämme” on energianlähteenä.

Lopuksi meiltä kysytään, osaisimmeko sanoa, mikä leipä on läpikäynyt pisimmän fermentaation. Me kaikki valitsimme saman leivän. Kukaan ei kysynyt mihin tieto perustui, se oli niin selvää kaikille käsillä tehdyn työn tekijöille. Viikonlopun jälkeen olen täynnä kysymyksiä, joihin en saisi vastauksia. Miten ihmiset olivat kehittäneet fermentaation ilman mikroskooppia, ilman olemassaolevaa kuvaa jyvän sisältävästä energiasta tai prosessista, ja siitä miten vapauttaa tuo energia ihmisen kehon tarpeeseen ? Ei kuvaa, eikä nimiä ? ”

2.3 Toimija : himmeli

Korjuuajan lähestyessä, maanviljelijä soittaa minulle ja menen keräämään pitkiksi kasvaneet oljet ja täytän niillä autoni takaluukun. Puhdistusvaiheessa erottelen tähkän ja varren. Olen valinnut toimintatavan, jossa kerään viljat tähkän ollessa jo kypsä. Tällainen olki on hauraampi, mutta voin antaa tähkän takaisin viljelijälle. Jos oljet kerätään kun ne ovat vielä vihreitä ja niiden annetaan kuivua auringon ja tuulen vaikutuksesta, niistä rakennetut himmelit kestävät jopa sata vuotta.

Puhdistaessani olkia Parpeinvaaran runotuvassa Pohjois-Karjalassa, poistan olkien uloimman kuorikerroksen ja leikkaan sen alta löytyvät pillit halutun pituisiksi paloiksi ja alan rakentaa niitä yhteen yhdeksän senttimetriä pitkällä neulalla ja merseroidulla puuvillalangalla. Himmelin rakentamisen kaikki vaiheet ovat monotonisia. Toistuvat liikkeet ja kognition-prosesseista muodostuvat mielikuvat ja ajatukset heijastuvat toinen toisiinsa. Mielen liikkeistä tulee ulkoisia käsien ja kehon liikkeisiin nähden. Ripustan kolmiulotteiset, valmiit himmelit katosta niin, että niistä tulee pyörähdysymmetrisiä ja ilmavirta pitää niitä hitaassa liikkeessä. Ripustaessani etsin paikkoja, joissa niihin osuvan valo saa himmeli heijastamaan liikkuvia, geometrisia varjoja.

Kenttätyömerkintöjä :

”Kokemusta, joka syntyy, kun elää näissä tiloissa, joissa olki, geometrinen muoto ja materiaali vastaanottavat tuulen ja valon, on vaikeaa välittää kuvien tai kuvailun kautta. Nämä rakenteet, varjojen katedraalit, kevyessä ja jatkuvassa liikkeessään, värisevät, elävät ja luovat itsenäisesti yhteyden valon ja varjon välille. Voisi melkein sanoa automaattisesti. Himmelikokemus on elävä luomus, jota henki elävöittää, sen iättömyys muokkaa, ja joka ylittää siitä muodostetun käsityksen.

3 Aineellinen ja aineeton

Aineistoni aineelliset toimijat - siemen, leipä, himmeli – näyttäytyvät modernissa yhteiskunnassa toisistaan irtautuneina. Niiden välistä verkostoa ei välttämättä tunneta. Leipä ostetaan kaupasta ja siemen, jonka viljelymaastoa hyvin harvoin tiedetään, tunnetaan vain jauhoina. Himmeli puolestaan nähdään yksilöllisesti sisustettujen kotien yhtenä koriste-esineenä. Joku voi myös nähdä tällaisen erittelyn edistyksenä : leipä tuotetaan teollisten prosessien avulla, ja leipomot tilaavat jauhosäkkejä usein vailla tietoa siitä, missä ja millaisissa olosuhteissa siemenet on alunperin kylvetty. Tässä tutkimuksessa olen kuitenkin kehittänyt verkoston näiden toimijoiden välille. Yhdistävänä elementtinä kaikkien toimijoiden välillä toimi himmeli. Onkin tärkeää korostaa kahden erilaisen viljelymallin välistä eroa. Ensinnäkin on olemassa teollisuutta varten harjoitettavaa maanviljelyä. Toisenlaisessa maanviljelyssä vilja päätyy suoraan fermentaatioprosessiin perustuvaan leivänleivontaan. Tämä perinne ei ole koskaan kokonaan kadonnut Suomesta, mutta nykyään tällaista leipää kutsutaan usein ranskankielisessä nimellä *levain*. Tällaisen leivän leipominen on mahdollista vain siksi, että on ihmisiä, jotka näkevät siinä merkityksen ja ovat valmiita hyväksymään siihen sen ostamiseen vaivan. Teollisen leivän ostaminen olisi aina halvempaa ja helpompaa.

En pyrkinyt ottamaan poliittisesti kantaa rakentaessani tällaista toimijaverkostoa : tavoitteeni oli luoda verkosto himmelin rakentamista varten. Verkostoa rakentaessani huomasin kuitenkin olevani tekemisissä ihmisten kanssa, jotka näkivät yhtä lailla merkityksen tällaisen verkoston olemassaolossa. Maasta nouseva luomisvoima oli jotakin, minkä kaikki tähän toimijuuteen osallistujat tunnistivat luonnollisena ja yhteisenä lähtökohtana.

Jaan aineettomat toimijat kahteen osaan. Ensimmäinen niistä on tieto-taito. Siemenestä himmeliin kaikki näyttäytyy luomiselta siinä mielessä, ettei mikään prosessi ole mekaanista. Vaikka lähtökohtana on tieto siitä miten vilja viljellään, leipä leivotaan tai himmeli

rakennetaan, niin silti käytännössä tietoa pitää alituisesti muokata ja paikata. Taito merkitsee tässä yhteydessä kykyä reagoida havaintoihin.

Francisco Varelan (1946–2001) kehittämä käsite *autopoiesis* (kreikasta *auto* = itse ja *poiesis* = tekeminen, luominen) on järjestelmän ominaisuus tuottaa itseään jatkuvasti ja olla vuorovaikutuksessa ympäristönsä kanssa, ja siten ylläpitää organisaationsa (rakenne) huolimatta komponenttien (materiaalien) ja tiedon (datat) vaihtumisesta (Varela 1989, 45). Maanviljelijöillä sekä leivänleipojilla on mitä suuremmissa määrin tällaista toimijuutta. Jotta siemen voi itää, on kyettävä reagoimaan sääolosuhteisiin ja mahdollisuuksien mukaan myös ennakoimaan niitä. Leivänleivonnan juuren mikrobiologiset prosessit on tunnistettava paitsi näkö- myös hajua- ja tuntoaistin avulla. Tässä mielessä teollisen hiivan tai fermentaatiopohjaisen prosessin välinen ero on oleellinen. Jatkuva vuorovaikutus on kyky, jota ilman koko prosessi siemenestä leiväksi ei olisi mahdollista. Tässä mielessä ”autopoeettinen tieto-taito” voidaan ymmärtää vastavuoroisena kommunikaationa ympäristön kanssa : se ei ainoastaan ylläpidä itseään vaan myös aktiivisesti muokkaa sosiaalista ympäristöä.

Toinen aineeton toimija on symbolinmuodostus. Se operoi ihmisen kognitiivisissa prosesseissa elävöittäen ja kultivoiden materiaa, joka muutoin jäisi ihmiselle irralliseksi objektiksi ja tunnistettaisiin ainoastaan nimensä tai ennalta määräytyneiden toimintatapojen ja käsitysten kautta. Tätä kognition ja symbolisen muodon välistä suhdetta tarkastelen Ernst Cassirerin ajattelun avulla.

3.1 Symboliset muodot

Tutkimukseeni sisältyneen toimijuuden myötä syntyi jatkuvasti symboleja, jotka ovat juurtuneet kieleemme ja käsitteistöömme : uuden alun siemen, ajatuksen siemen, kasvun symboliikkaa ja valon metaforat. Vastaavasti fermentaation kohdalla mieli hahmotti prosessin elävänä ilmiönä. Se ei tyytynyt olemaan ulkopuolinen tarkkailija, vaan tunnisti fermentaatiossa oman osallisuutensa ja kytkeytymisensä siihen. Leipä itsessään on elämän symboli, ja se näkyy esimerkiksi seemiläisissä kielissä, joissa nämä kaksi asiaa ilmaistaan samalla sanalla. Suomen kielessä vastaava merkitysyhteys tulee esiin ilmauksissa kuten leipäteksti ja leipätyö. Myös viljan väri ja tuoksu omalta osaltaan vaikuttivat symbolinmuodostukseen omassa kokemuksessani, vaikka en ole kasvanut maaseudulla enkä ole ollut aikaisemmin tekemisissä maanviljelyn kanssa.

Nykykeskustelussa merkityksenmuodostus hahmotetaan usein mekaanisena lisänä, jolla ihminen värittää havaintoprosessia : ikään kuin merkitys syntyisi subjektin itsensä, *Homo faberin*, kehittämänä narratiivisena illuusiona. Todellisuudessa meidän on kuitenkin mahdotonta toimia tai havaita ilman, että mieli samanaikaisesti jäsentää tekemisen yksityiskohtia oman toimintansa aineksiksi, toisin sanoen mielikuvien ja assosiaatioiden muodostuksen materiaaliksi. Emme voi vain katsoa taivaanrantaan ilman, että mieli antaa havainnolle merkityksen ; emmekä voi katsoa peltojen halki juoksevan kauriin kauneutta ilman, että tätä havaintoa seuraava mentaalinen prosessi siitä vaikuttaa.

Ernst Cassirerin mukaan symbolinen muoto ei ole todellisuutta peittävä kerros, vaan *refracting medium*, välittävä ja taittava aines, jonka kautta ihminen pääsee kosketuksiin elämän luovaan prosessiin.

Cassirerille älyllisyys eli teorisoitu ideamaailma eroaa täysin perusluonteeltaan orgaanisista prosesseista. Aina kun vertaamme teoreettista ideamaailmaa orgaanisten tapahtumien ja toiminnan maailmaan, näiden kahden välillä emme niinkään kohtaa jatkuvuutta vain pikemminkin vastakohtaisuutta. Tämä tarkoittaa sitä, että vastakohtaisuus avaa meille kummankin todellisen luonteen. Kumpikaan näistä kahdesta maailmasta ei tule meille todella ymmärretyksi, jos tarkastelemme niitä erikseen ja vain niiden omien rakenteellisten periaatteiden kautta. Sen sijaan meidän on asetettava ne vastakkain ja annettava toisen heijastua toisessa. Vasta tämän “toistetun peilautumisen” kautta voimme saavuttaa kokonaiskuvan molemmista. (Cassirer 1996, 46-47)

Symboliset muodot toimivat välineitä, joiden vaikutuksesta tämä peilautuminen tapahtuu. Tässä tutkimuksessa on tarkasteltu prosessia, jossa heinäkasvi muuntuu fermentaation kautta ihmisen ravinnonlähteeksi, leiväksi, sekä tätä kokonaisprosessia heijastavaksi himmeliksi elämän jatkuvuuden symbolina. Nämä prosessit ovat luomisprosesseja, jotka ovat historiallisesti ja kulttuurisesti tarjonneet ihmiselle kokemuksen tasapainosta ja harmoniasta. Samalla ne ovat merkinneet, että luomisprosessiin johtavaa toimijuutta ja noiden prosessien puutetta on pelätty siinä määrin, että tasapainoa on pyritty turvaamaan rituaalisin ja symbolisin keinoin, mukaan lukien jatkuvuuden mahdollistavien työvälineiden sakralisointia. Himmelin rakentaminen näyttäytyy täten mahdollisena muistitekniikkana, joka edesauttaa rakenteissa asuvan harmonian muistamista ja säilyttämistä.

Cassirer toteaaakin, että ilman symbolista luovuutta meidän ideamme ja arvomme olisivat merkityksensä, objektiivisen ymmärrettävyytensä ja historiallisen vaikuttavuutensa puolesta

täysin erillään elämästä. Juuri tämä onkin hänen mukaansa ihmiselämän tunnusomainen piirre : ihmisen kognitiiviset prosessit kiinnittyvät ideoihin ja jättävät sivuun sen mikä on luovaa ja orgaanista elämää. (Cassirer 1996, 11)

Miten sitten Cassirerin analyysissä tapahtuu ”elämän kääntyminen ” (Cassirer 1996, 13-14.) ? Tämä tulee mahdolliseksi symbolinmuodostuksessa, joka on elämään itseensä kuuluva prosessi. Idean alueelle pääsyn välttämätön ennakkoehto, siis ”ideaan kääntyminen”, edellyttää joka tapauksessa tätä symboliseen muotoon kääntymistä. Ideamaailma, hengen äylyllinen puoli tulee meille saavutettavaksi ja syntyy meille niiden muotojen ja funktioiden kautta, jotka elämä on tuonut esiin omasta dynamiikastaan. Symboliset muodot muodostuvat itsenäisiksi ja määräytyiksi, niin että elämä alistuu niiden järjestykselle. Tämä antaa kognitiolle sen lopullisen arvon ja merkityksen. Käytännössä emme aseta vastakkain elämän ”välittömyyttä” ja ajattelun sekä äylyllisen tietoisuuden ”välillisyyttä” jäykkinä vastakohtapareina ; pikemminkin tarkastelemme niiden välittymisen prosessia sellaisena kuin se tapahtuu kielessä, myytissä ja tiedossa. (mts.)

Äly ei tavoita itseään, niin kauan kuin se pysyy eristyneenä itselleen. Se saavuttaa ymmärryksensä vasta silloin, kun se ylittää oman ajattelumuotonsa, kulkee yli diskursiivisten ja loogisten muotojen ja saavuttaa puhtaan intuition alueen. Vaikka se ei kykene omilla voimillaan lunastamaan tätä aluetta, se voi silti tunnistaa sen periaatteessa joksikin, joka on ”toista” kuin se itse. Juuri tämän tunnistamisen kautta äly alkaa ymmärtää omaa rakennettaan : omaa välittyntä ja ehdollistettua luontoaan. (Cassirer 1996, 47.)

3.2 Johtopäätökset

Miten äylyllisyyden ja elämän luovuuden eron analyysi liittyy himmelin analyysiin ? Havainnoin tätä ranskalainen filosofin Michel Serresin (1930–2019) avulla. Hän analysoi toista historiallista objektia : ranskalaisten talojen ulkoseiniltä löytyvää aurinkokelloa, jonka keskeistä osaa, valoon varjolla reiagoivaa tikkua, kutsutaan kreikankielessä nimellä *gnomon*. Serresin mukaan tämä esine ei ole ollut ensisijaisesti ajan mittaamisen apuväline, vaan maailmaa mallintava instrumentti, enemmän observatorio kuin kello (Serres 1995, 79). Serresille *gnomon* havainnollistaa sitä, mitä himmeli minulle merkitsee. Uppouduin himmelin tekemiseen juuri sen erityisen piirteen vuoksi, jonka siitä löysin ja jota Serres *gnomonin* esimerkin avulla tuo esille inhimillisestä mielestä. Tämä syvästi inhimillinen ongelma liittyy mielen paikkaan havainnosta, joka tekee siitä objektiivisen.

Serresin analyysissa gnomon havainnollistaa keskeistä epistemologista ongelmaa, joka liittyy inhimillisen mielen (tässä tutkimuksessa hengen älyllisen puolen) taipumukseen asettaa subjekti tiedon keskiöön. Olemme tottuneet tulkitsemaan tiedon aistimusten ja abstraktien muodollisuuksien sekoittumisen tulokseksi, mutta Serres havainnollistaa gnomonin avulla, että tieteellinen toiminta ja tekeminen käynnistyy vasta silloin, kun subjekti väistyy : tieto syntyy rakennetuista malleista, joissa maailma itsessään tuottaa ja järjestää informaatiota. Tämä subjektiton tietämisen muoto tulee näkyväksi esimerkiksi Thaleen menetelmässä, jossa tikun ja varjon muodostama geometrinen suhde mahdollistaa tiedon syntymisen ilman havainnoivan subjektin aktiivista läsnäoloa. Tieto näyttäytyy, vaikka inhimillinen ruumis poistetaan tilanteesta. Gnomon-sanank merkitys tarkoittaa ”sitä, mikä ymmärtää, päättää, arvioi, tulkitsee tai erottaa, eli sellaista sääntöä, joka tekee tiedon mahdolliseksi”. (Serres 1995, 83)

Varjoista edetään takaisin valoon, joka ne synnyttää, ja tästä valosta edelleen sen lähteeseen ; tämä on yksi Platonin opetuksista, kun hän puhuu tiedosta. Kyse ei ole poeettisesta kuvasta, vaan tähtitieteilijöiden arkipäiväisestä menetelmästä, jossa tiedon laajat kokonaisuudet päätellään viivan tai tumman varjon pituudesta ja sijainnista. Kuka siis tietää, kuka ymmärtää ? Antiikissa näitä kysymyksiä ei koskaan esitetty. Missä kognition tai silmän tulisi sijaita havainnossa ? Nämä ovat moderneja ongelmia. Esimerkiksi kaukoputken käyttö edellyttää subjektin keksimistä : subjektin, joka asettuu oikealle puolelle okulaaria tarkkailemaan, havainnoimaan, laskemaan ja järjestämään planeettoja. Tällaista käsitettä ei ole kreikan kielessä. Tuolloin ei-inhimillinen maailma itsessään oli tiedolla kyllästetty : ihminen osallistui siihen luomalla mallin, gnomonin, joka tiesi, erotti, jäseni ja tulkitse jättäen viivoja hiekkaan kuin kirjoittaen tyhjälle sivulle, ja ymmärsi. (Serres 1995, 79)

Ei-inhimillinen, aineeton maailma tuo esille itseään, heijastuu muotoihin, ja me myös osallistumme tähän tapahtumaan : seisossamme pystyasennossa mekin heitämme varjoja. Tämä ei tarkoita, että mikä tahansa varjo heijastuva tikku tekisi tehtävän, vaan kyse on siitä millä tavalla se asettuu vastavuoroiseen suhteeseen ympäristön ja intuitiivisten pyrkimysten kanssa. Varjoista valoon eteneminen sekä tuotetuista tai heijastuvista mielikuvista malliin palaaminen olivat olleet yhteisiä harjoituksia sekä kreikkalaiselle tähtitieteelle että platonilaiselle tietoteorialle (mts.).

Tässä tutkimuksessa, en ole pyrkinyt tarkastelemaan himmeliä historiallisena esineenä, vaan pikemminkin mallintamaan himmelin avulla historiallista ajatusperinnettä tavalla, joka uudistaa sen käyttöä nykykulttuurin luojana. Sekä gnomon että himmeli voidaan ymmärtää artefakteina, jotka ulkoistavat tiedon aktiivisen keskuksen. Näiden esineiden myöhempi redusoituminen

pelkiksi koriste- tai hyödykeobjekteiksi heijastaa kulttuurista unohtamista, jossa varhaiset tiedonmuodostuksen välineet irrotetaan niiden epistemologisesta ja ontologisesta tarkoituksista.

Himmeli ei siten näyttäydy pelkkänä ornamenttina, vaan geometrisena rakenteena, joka osallistuu tietämisen traditioon : se heijastaa mielenmaisemaa ja muistuttaa tiedosta, joka ei ole subjektin hallussa, vaan syntyy ei-inhimillisen maailman ja muodon välisessä suhteessa. Himmelin uusi käyttö liittyy siihen, mitä voimme kutsua vihreän yhteistyökäyttämisen opettelemiseksi (kts. Hernandez Cervantes ym. 2025).

Liitteet

Kuva : Vammala 1915. Satakunnan museot.

Lähdeluettelo

Arranz-Otaegui, Amaia., Gonzalez Carretero, Laura., Ramsey, Monica N., Fuller, Dorian Q., Richter, Tobias. 2018. Archaeobotanical evidence reveals the origins of bread 14,400 years ago in northeastern Jordan. <https://www.pnas.org/doi/10.1073/pnas.1801071115>

Cassirer, Ernst. 1996. The Philosophy of Symbolic forms. London : Yale University press

Eilenberger, Wolfram. 2018. Zeit des Zauberer. English version : The Time of Magicien.

2022. London : Penguin. (Kindle. Luku 7 : After Being)

Elo, Satu ja Kyngäs, Helvi. 2008. The qualitative content analyse process. Oxford, UK ; Blackwell Publishing Ltd.

Grimes, Ronald L. 2014. The Craft of Ritual Studies. New York : Oxford University Press (Kindle lainaus 1. Osa, 1. Luku : John Burke as a student of ritual)

Hsieh, Hsiu-Fang ; Shannon, Sarah E. 2005-2011. Three Approaches to Qualitative Content Analysis. Qualitative health research, 2005-2011, vol.15 (9), p.1277-1288. Thousand Oaks, Ca : Sage Publication

Hernandez Cervantes, F., ElSayed, M., Huhmarniemi, M., Vitael, I., Segreti, M., & Gobbi, A. F. (Toimittajat) (2025). Tiimin rakentamisen metodologia vihreää organisaatiokäyttämistä varten maaseutualueilla. Lapin yliopisto. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-337-487-4>

Latour, Bruno. 2005. Reassembling the Social. An introduction to Actor-Network-Theory. New York : Oxford University Press.

Lukkarinen, Ville ja Waenerberg, Annika. 2004. Suomi-kuvasta mielenmaisemaan. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (Taidekoti Kirpilä)

Mies, Maria and Shiva, Vandana. 1993. Ecofeminism. Australia and Ne Zealand : Spinifex Press.

Mäkelä, Heidi Henriikka ja Valo, Outi (toimittajat) 2025. Aineeton kulttuuriperintö. Helsinki : SKS

Rinne, Jenni., Kajander, Anna ja Haanpää, Riina (toimittajat). 2020. Affektit ja tunteet kulttuurin tutkimuksessa. Helsinki : Suomen kansatieteilijöiden yhdistys Ethos.

Seinäjoen Kalevalaiset naiset. (Toimittaja) 1982. Himmeli. Julkaisija : tuntematon. Työryhmä : Marja-Liisa Haveri, Hilikka-Maija Keskinen, Hanna Löytönen, Ilmi Männikkö, Helena Pellossaari

Serres, Michel (toimittaja). 1995. A History of Scientific Thought : Elements of a History of Science. Oxford : Blackwell.

Tattari, Vera ja Misikangas, Mimosa. 2023. Helsingin yliopistossa opiskelevat Elintarvikkeiden prosessointi ja ravitseminen -kurssilaiset kertovat omista projektitoistään. <https://blogs.helsinki.fi/hnfb124-2017/tag/hapanjuuri/>

Tavory, Iddo ; Timmermans, Stefan. 2014. Abductive analysis : theorizing qualitative research. Chigago : The University of Chigago Press

Varela, Francisco J., Thompson, Evan ja Rosch, Eleanor. 1991. The Embodied Mind. Massachusetts Institute of Technology

Varela, Francisco J. 1989. Autonomia et connaissance ; essai sur le vivant. Paris : Editions de Seuil

Lopuksi kiitän :

Mëtis, järjestöä, jonka kanssa toteutin aineiston muodostuksen : <https://collectif-metis.org>

Ulla Vartiaista ja Heidi Koposta sekä muuta Ilomantsin Museot- työryhmää : Katya Kukkia uskomattomasta kanteleensoitosta ja kalevalaisista lauluista. <https://ilomantsinmuseot.fi/>

... Ja suuri kiitos pienistä ja suurista keskusteluista himmelintekijöille Riitta Koistiselle ja Maria Huhmarniemelle !